

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVIII (2020).
Книжка / Issue 1

ЯНА КУНЧЕВА-НАЧЕВА – СЕСТРАТА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ

Станчо ТОДОРОВ*

YANA KUNCHEVA-NACHEVA – VASIL LEVSKI'S SISTER

Stancho TODOROV

Abstract: *In addition to the researches of life and deeds of the Apostle of Freedom, we learn a lot of things concerning not only his times, but also his near and dear, among whom is also the object of the present article. Although Yana Kuncheva-Nacheva did not do great deeds, she takes a well-deserved place among many other women of that heroic epoch. She, as well as her family, helped Levski and the future revolution in general, as far as they could. Furthermore, her valuable memoirs about her brother and his times, and her life after the Liberation in the new social and political situation – a double process in itself – is a source of information of Yana herself and her relatives, as well as of the period in question.*

Keywords: *Yana Kuncheva-Nacheva; Vasil Levski; Gina Kuncheva; Peter Karaivanov; Lyubomir Doychev; Karlovo; Sofia Nacheva-Zidarova; Danail Katsev-Burski; Stefan Krasev; combatant pension; The “Scary”; Nikola Fermandzhiev.*

Покрай изследванията за живота и делото на Апостола на свободата ние научаваме много неща както за неговата епоха, така и за съвременниците му – неговите сподвижници, съидейници, също така и за тези, с които е общувал и от които се е учел, както и за онези, които не са приемали идеите му, дори и за противниците му и за откровените му врагове, и не на последно място – за неговите близки и роднини, между които е и обектът на настоящата статия. Процесът всъщност е двояк – както покрай изучаване биографията на Васил Левски добиваме сведения за неговите близки, така и от спомените, които те разказват впоследствие, се информираме за някои неизвестни моменти от неговото житие. Сестра му Яна и някои от нейните деца оставят много ценни сведения за дейността на своя брат и родственик; от друга страна, и те самите не остават встрани от делото му, а и тяхната съдба след неговата смърт и впоследствие след Освобождението ни дават още ценни сведения и за тях самите, и за новата епоха, в която продължават да живеят.

Както знаем, Яна е най-голямото дете в семейството на майстора багрилец на гайтани Иван Кунчев и жена му Гина, по баща Караиванова; след нея следват Васил, Христо, Петър и Марийка [Унджиев, И. 1980, с. 36; Ферманджиев, Н. 1975, с. 88; Павлов, П. 2017, с. 41; Караиванов, П. 2015, с. 18, с. 75; Унджиев, И. 1947, с. 70; Макдермот, М. 1977, с. 20; За майката на Васил Левски..., pass.; Ненков, П. 2019]; годината ѝ на раждане не е точно установена – нещо нормално за онези времена, повечето изследователи пишат или 1833 г. [Караиванов, П. 2015,

* Станчо Тодоров – магистър по история в Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @: stan4otodorov@yahoo.com

с. 75; **Павлов, П.** 2017, с. 41; **За майката на Васил Левски...**, pass.], или 1835 г. [**Дойчев, Л.** 1984, с. 32; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 95; **Ненков, П.** 2019], като някои от тях, независимо от своето становище, не отричат възможността това да се е случило през другата година, а не тази, която те са отбелязали [**Павлов, П.** 2017, с. 45]. И. Унджиев в биографията за Левски от 1947 г. пише: *Сестра му Яна е около две години по-голяма от него* [**Унджиев, И.** 1947, с. 70], а в тази от 1980 г.: *„Сестра му Яна е около четири години по-голяма от него“* [**Унджиев, И.** 1980, с. 36]. Интересни моменти има и около самото име на най-голямото дете на семейство Кунчеви, като почти навсякъде го срещаме като Яна [**Макдермот, М.** 1977, с. 20; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 88; **Павлов, П.** 2017, с. 41; **Унджиев, И.** 1980, с. 36; **Унджиев, И.** 1947, с. 70; **Дойчев, Л.** 1984, с. 32; **Ненков, П.** 2019; **Кондарев, Н.** 1946, с. 13], но все пак има и други варианти – Ана [**Караиванов, П.** 2015, с. 73–74] или пък Ана (Яна) [**Иванова, К., Манолова, Д.** 2018; **За майката на Васил Левски...**, pass.]. От гореизброените предположения може би единствен П. Караиванов, облягайки се на спомените на баща си В. Караиванов, както и на редица документи – стенографски дневници на Народното събрание, от едно свидетелство в подкрепа на Неда Тачева от нейни съграждани карловци да бъде призната за поборничка и отпускането на пенсия, сред споменатите поддръжници фигурира и името на А. Ив. Кунчева; в смъртните актове на двамата съпрузи Начеви – се твърди, че името на първородната дъщеря е Ана, а не Яна [**Караиванов, П.** 2015, с. 73–74]. Л. Дойчев, макар да цитира първите два документа – дневниците и свидетелството, в крайна сметка все пак не се съгласява с тезата на „доцент Петър В. Караиванов“ и приема Яна като кръщелно име на по-голямата сестра на Левски [**Дойчев, Л.** 1984, с. 32–33].

За ранните години от живота на Яна знаем дотолкова, доколкото той е свързан с общия живот на семейството, без да има почти нищо конкретно за нея самата; Л. Дойчев разказва един случай, давайки за пример здравата дисциплина, която царяла у Кунчеви – баща ѝ Иван я видял как на чешмата прередила другите деца и затова я наказал да не лазарува през същата година [**Дойчев, Л.** 1984, с. 34]. П. Караиванов пък разказва каква добра помощница на майка си е била Яна и как впоследствие станала чудесна домакиня [**Караиванов, П.** 2015, с. 76]; самата Яна на стари години разказва един общ спомен, свързан с брат ѝ Васил, в който баба им една вечер им разправяла приказката за „Свещените камбани“, след края на която, малкият Васил изразил несъгласие със съдържанието. Яна казва дословно: „Аз бях тогава малка и много работи не разбирах... Сините му очи блестяха като въглени... Струва ми се, че той от тази нощ... стана Апостол на народната свобода“ [**Дойчев, Л.** 1984, с. 37; **Макдермот, М.** 1977, с. 23–25; **Кондарев, Н.** 1946, с. 20–22]. За ролята на баба Яна – майката на Иван Кунчев, на която е кръстена първородната му дъщеря [**Дойчев, Л.** 1984, с. 33] – много ласкаво се изказва и Н. Кондарев, обрисувайки я като прекрасна разказвачка на приказки, героични предания и песни и по този начин с голяма заслуга за оформянето характера на своите внуци и най-вече на бъдещия Апостол [**Кондарев, Н.** 1946, с. 20–23].

Сравнително спокойният живот в семейството се променя след 1844 г. и, за жалост, не към добро. Бащата Иван Кунчев, излъган от свои непочтени съдружници и кредитори, се разорява, разболява се, зрението му отслабва и почти напълно разорен и ослепял, умира през 1851 г., последван няколко месеца по-късно от най-малкото дете в семейството – Марийка [**Павлов, П.** 2017, с. 40; **Унджиев, И.** 1980, с. 37; **Унджиев, И.** 1947, с. 72–73; **Макдермот, М.** 1977, с. 26–28; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 86; **Караиванов, П.** 2015, с. 67–68; **За майката на Васил Левски...**, pass.]. Година по-рано Яна се омъжва за майстора платнар Андрия Начев, като все още живият ѝ баща присъства на сватбата, но се подпира на патерица и е почти напълно сляп [**Дойчев, Л.** 1984, с. 34; **Караиванов, П.** 2015, с. 67, с. 77; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 86; **Макдермот, М.** 1977, с. 27; **Унджиев, И.** 1947, с. 73; **Унджиев, И.** 1980, с. 37; **Павлов, П.** 2017, с. 40]. Така на около 15-годишна възраст Яна става семейна жена – нормална възраст по онова време, като в същото време нейният съпруг е доста по-възрастен – също както и при нейните родители, които имат повече от десет години разлика [**Унджиев, И.** 1947, с. 68; **Ферманджиев,**

Н. 1975, с. 88; **Караиванов, П.** 2015, с. 41], но това не им пречи да създадат добро семейство. При Яна и Андрей разликата е дори още по-голяма, макар и да не се знае точно колко, защото според едни сведения Андрей Начев е роден през 1805 г. [**Караиванов, П.** 2015, с. 74], а според други – през 1818 г. [**Дойчев, Л.** 1984, с. 33] – доста разминаващи се дати; но пък е факт, че Яна и Андрей също създават здраво семейство – съвременници и биографи свидетелстват за добрия характер на зетя на Кунчеви и за помощта, която им оказва в тези тежки за тях времена [**Унджиев, И.** 1947, с. 74; **Павлов, П.** 2017, с. 45; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 95].

Според някои писания, ако и не съвсем сигурни, Яна и Андрей обвиняват за бедите, сполетели дома на Кунчеви, най-вече брата на Иван Кунчев – Вълбо, и неговия син Иван [**Дойчев, Л.** 1984, с. 34; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 86–87; **Павлов, П.** 2017, с. 40; **Унджиев, И.** 1947, с. 764–765].

Както е известно, от петте деца на Иван и Гина Кунчеви единствено дъщеря им Яна остава потомство, но затова пък многобройно – двамата с Андрея дават живот на 9 деца: Начо, Тота, Гина, Мария, София, Елена, Христо, Иван и Елена [**Унджиев, И.** 1947, с. 72; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 95; **Унджиев, И.** 1980, с. 37; **Дойчев, Л.** 1984, с. 36; **Караиванов, П.** 2015, с. 77; **Родословието на Васил Левски...**, pass.; **Ненков, П.** 2019], като от тях четири умират съвсем малки, още преди да дочакат Освобождението – Тота, Христо, Иван и Елена [**Караиванов, П.** 2015, с. 77; **Дойчев, Л.** 1984, с. 36; **Унджиев, И.** 1980, с. 37; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 95; **Родословието на Васил Левски...**, pass.]. Някои от тях, и най-вече София Начева-Зидарова, дават много ценни сведения за живота и дейността както на вуйчо си Васил, така и за баба си Гина. Факт е, че Левски е поддържал близки отношения със сестра си и със зет си и естествено е изпитвал силна любов към своите племенници. Именно от техния дом, подпомогнат и финансово от своя зет – според някои изследователи става дума за 500 гроша, дори и тескерето му било извадено от Андрея – през 1862 г. дякон Игнатий напуска Карлово и заминава за Белград, за да се включи в редовете на Първата българска легия [**Павлов, П.** 2017, с. 45; **Дойчев, Л.** 1984, с. 44–45; **Унджиев, И.** 1947, с. 90; **Макдермот, М.** 1977, с. 59; **Ферманджиев, Н.** 1975, с. 95; **Караиванов, П.** 2015, с. 111]. Според някои писания, които цитират спомените на София Начева-Зидарова, Левски е имал голямо доверие на зет си Андрея и му е доверил намерението си да постъпи в легията, а последният му е помогнал и при извеждането на коня от метоха, и му е дал и 500 гроша [**Дойчев, Л.** 1984, с. 44–45].

П. Караиванов пише следното: „Неведнъж като дете, а и като дякон Игнатий, Левски е посещавал дома на сестра си Яна (Ана) и на зет си Андрей Начев, на тясна уличка, където сега е площад „Васил Левски“. Тук прекарва последните си години и майката на Апостола. В този дом на 3 март 1862 г. дякон Игнатий се сбогува с майка си и роднините си на път за легията на Раковски. Пак в този дом Андрей и Яна (Ана) Начеви, Гина Караиванова-Кунчева, Гана Фъргова (леля на Левски), Тина поп Христова и Ефросина Цочева приготвяват мехлеми и бинтове от платно за нуждите на Карловския революционен комитет. След Освобождението в нея известно време се помещава архиерейското наместничество“ [**Караиванов, П.** 2015, с. 214]. Според Л. Дойчев през пролетта на 1852 г. под влияние на местния чорбаджия Никола Пулев, който иска да наеме брат ѝ Васил за слуга срещу нелошо заплащане в пари и натурални продукти, Яна и Андрей Начеви, в желанието си да помогнат на близките си – овдовялата Гина и малките ѝ синове – се опитват да я убедят да го прати при въпросния богаташ, за да изучи търговията, но майката на Апостола, желаеща да го види книжовен човек, отхвърля това предложение, макар иначе да благодари искрено за подкрепата [**Дойчев, Л.** 1984, с. 13–14].

Отдавайки дължимото на Яна Кунчева, отново П. Караиванов отхвърля някои от писанията относно сестрата на Апостола, които ѝ приписват несъществуващи услуги, като членуване в местния комитет или че къщата им е била свърталище на апостоли и място на революционни заседания [**Караиванов, П.** 2015, с. 77–78]. Пак оттам научаваме и за физическия и нравствен облик на Яна – среден ръст, черноока, трудолюбива, разговорлива, с весел нрав и добра песнопойка [**Караиванов, П.** 2015, с. 76–77]. Макар дори самото гледане на многобройната ѝ челяд

предостатъчно да запълва времето ѝ, Яна все пак е намирала време да помага на съпруга си в професията му и в приготвянето на мехлеми, организирано от майка ѝ Гина [Караиванов, П. 2015, с. 77].

Във връзка с гореспоменатата дейност в дома на семейство Начеви – правенето на мехлеми и миризмата при тяхното съставяне, която в един момент стига до носа на техен съсед – Георги Пашата, известен като доносник, по съвет на симпатизант на Начеви – хаджи поп Васил Тотоолу, за да не дразнят Пашата, който за щастие не се е досетил за какво става дума, семейство Кунчеви преместват производството в друга къща, а впоследствие сменят и нея, но продължават да вършат своята дейност [Караиванов, П. 2015, с. 46–47].

Когато брат ѝ Васил се прибира през пролетта на 1863 г., Яна в писмо от 20 юни 1907 г. до своя зет Стефан Красев пише, че това станало изненадващо и че „брат ѝ се е завърнал ненадейно в Карлово и слязъл у дома ѝ“ [Караиванов, П. 2015, с. 114; Унджиев, И. 1980, с. 57; Унджиев, И. 1947, с. 779]; пак в това писмо се описва как хаджи Василий добре нахокал племенника си и бил готов дори да го прати на заточение в Света гора, но дяконът се изхитрил да каже, че ще си помисли до Великден [Унджиев, И. 1947, с. 780]; реакцията на архимандрита е напълно разбираема, но частта за заточението е доста съмнителна и най-вероятно отразява събития от по-късна дата. Яна явно не е знаела за писмото, пратено от брат ѝ до вуйчо им още в Казанлък, в което Левски иска да го посрещнат и да му донесат калугерски дрехи, на което хаджи Василий отговаря със съгласие; действително Апостола е посрещнат от вуйчо си и майка си в източната част на Карлово, където се и преоблича [Унджиев, И. 1947, с. 125; Унджиев, И. 1980, с. 57; Макдермот, М. 1977, с. 82–83; Караиванов, П. 2015, с. 114]. По повод завръщането на Апостола от легията неговата племенница и дъщеря на сестра му Яна – София Начева-Зидарова, в писмо от 18.08.1935 г. до Стефан Красев между другото пише: „От това разбираме, че щом е приказвал така, от Букурещ (Белград) се е връщал в Карлово, той се е мяркал една вечер, като мама с тати (Яна и Андрей) били на пътната врата с комшиите. Мама забелязала, че човек иде отдолу, отивайки нагоре. Мама го познала, скача, по-скоро взема стомна и им казва: – Момичетата са си легнали и не са донесли вода. – Застига вуйчо, спират се на чешмата, почерпва го с вода, разменят някоя друга дума и се разделят“ [Дойчев, Л. 1984, с. 41–42]. Пак от нейни спомени, публикувани във в. „Дневник“, № 1168, 12 март 1937 г., научаваме още ценни неща за семейството ѝ и близките ѝ: „... Майка ми (Яна) беше женена за гайтанджията (Андрей Начев), който бе доста състоятелен, и майката на Васил Левски често се навърташе у нас.

По-късно, когато Дяконът стана революционер, властите събориха къщата на майка му, понеже била „чапкънска“, и тя се прехвърли да живее у нас... Той (Левски) се явяваше много рядко у дома и разговаряше с баща ми, калфите и чираците, които били негови хора, във двора и то само вечер“. По-нататък София разказва как след залавянето на вуйчо ѝ двама негови добри приятели успокоявали Яна, че има план за освобождението му, като бъде разменен с друг човек, но, както е известно, това не става „и Левски е обесен“ [Дойчев, Л. 1984, с. 43]. За разрушаването на къщата знаем, че това става след началото на 70-те години, когато Гина Кунчева я напуска и отива да живее при зетя и дъщеря си [Караиванов, П. 2015, с. 22–24].

3. Стоянов, от своя страна, верен на неприязънта си към вуйчото на Апостола, твърди, че хаджи Василий заплашва племенника си да го предаде на властите, а по-късно убеждава роднините си да не го приемат, за да не им навлече беди; но въпреки това: „Той не успял обаче да ги отклони от своите родителски и роднински obligations“ [Стоянов, З. 1980, с. 40].

Внукът на Яна – Андрей Красев – син на най-малката ѝ дъщеря Елена и на Стефан Красев, предава спомените на майка си, в които тя му разказвала как в къщата на Начеви постоянно идвали заптиета, които носели сладкиши и дребни подаръчета на децата, за да научат от тях нещо за вуйчо им Васил, знаейки за привързаността на племенниците, а и на родителите им към търсения от властта Левски [Дойчев, Л. 1984, с. 47]. Дори и да не са директно включени в неговата дейност, Апостола не пропуска случай при всяко свое идване да се отбие

в дома на сестра си и зет си, проявявайки жив интерес към тяхното битие и непропускайки да ги поощри, както и да донесе подаръци и да похвали децата, към които е бил искрено привързан.

Според някои изследователи семейство Начеви успяват да се срещнат с Левски през лятото на 1867 г., когато той като знаменосец в Хитовата чета слиза с разрешението на войводата в Карлово, за да се види с близките си, с които се среща в Сопотския метох при сестра Христина [Дойчев, Л. 1984, с. 21]; пак там се говори за такава среща през есента на 1868 г., когато Левски заедно със заралията Христо Сяров минава Дунава и тръгва на „осведомителна подготовка“ във вътрешността, като минава и през Карлово и се среща с близките си в родния си дом – с майка си, зет си, сестра си и брат си Петър [Дойчев, Л. 1984, с. 22–23]. Тази среща е твърде вероятна, защото е факт участието на споменатия Сяров в обиколката, но това е всъщност вече втората обиколка на Апостола от пролетта и лятото на 1869 г., когато през месец май двамата със Сяров идват от Троян, минават през Карлово и продължават за Калофер [Унджиев, И. 1947, с. 268]; тогава в местността „Млатишумка“ е създаден и Карловският комитет [Караиванов, П. 2015, с. 124–125, с. 132, с. 235–236]. Около месец и половина по-късно Левски отново е в родния си край и за малко не попада в ръцете на полицията, когато край Сопот палтото му, пълно с революционни книжа, попада в полицейски ръце [Павлов, П. 2017, с. 42, с. 217; Караиванов, П. 2015, с. 42–43, с. 263; Дойчев, Л. 1984, с. 25; Стоянов, И., Симеонова, Р., Чаушева, Д. 2013, с. 94; Макдермот, М. 1977, с. 199–200; Стоянов, З. 1980, с. 53; Ферманджиев, Н. 1975, с. 89; Унджиев, И. 1947, с. 275–277; Бурмов, А. 1974, с. 180]; турците тръгват усилено да търсят притежателя му, за да го заловят, като претърсват основно родния му дом, както и този на семейство Начеви, но след като не го откриват, намират майка му в дома на Иван Фурнаджиев (женен за една от сестрите ѝ), след което я изтезават и арестуват, но не успяват да изтръгнат нищо от нея, а малко по-късно синът ѝ успява да ѝ се обади, докато е затворена в дома на поп Христо Марков, и скоро след това да напусне града [Унджиев, И. 1947, с. 277–278; Ферманджиев, Н. 1975, с. 89; Стоянов, З. 1980, с. 53; Макдермот, М. 1977, с. 200–201; Дойчев, Л. 1984, с. 25–26; Караиванов, П. 2015, с. 43–45, с. 264; Павлов, П. 2017, с. 42–43, с. 217].

Останала съвсем сама, Гина Кунчева взема една от внучките си – София, да живее временно при нея [Караиванов, П. 2015, с. 22, с. 50], но това е за кратко, след което тя се пренася в къщата на дъщеря си Яна и зет си Андрей, макар да не се знае точно кога става това – П. Караиванов дава различни дати в книгата си – 1871–1872 г. на едно място, на друго – след 1873 г. [Караиванов, П. 2015, с. 24, с. 50–51], но така или иначе последните години от живота си майката на Апостола прекарва в този дом. При последното идване на Левски в Карлово – в началото на декември 1872 г., след като напуска дома на Ганю Маджареца – една от тайните къщи, в които отсяда при идванията си в родния град, Апостола се отбива в дома на Начеви, за да се види със сестра си Ана, както свидетелства В. Караиванов [Караиванов, П. 2015, с. 208]. Според някои левковеди, ползващи, от своя страна, разказите на съвременници и близки на Левски, на Никулден 1872 г. Дякона за последен път се вижда с близките си – с майка си, сестра си, племенничките си Гина и София, със сестра Христина, в дома на Ана Фратева Попова в Сопот; още при споменатото посещение предния ден у Начеви, той казал на сестра си: „Речи на мама да дойде в Сопот. Нека доведе някое от децата ти!“; на другия ден Апостола наистина се вижда с близките си, разговаря с тях, окуражава ги, радва се на децата, като дори моли племенничката си Софка да му попее, но тя срамежливо отказва: „Не мога, вуйчо – отговаря засрамената София. – В чужда къща не мога да пея!“ [Дойчев, Л. 1984, с. 27, с. 35, с. 40, с. 42–43, с. 45].

По време на Руско-турската война и настъпилите трагични събития в Карлово, останали в паметта на местните жители под името „Страшното“, когато след оттеглянето на руските войски отвъд Балкана, градът е нападнат от турска войска и башибозук и със съдействието на местните мюсюлмани в продължение на няколко месеца е подложен на страшен терор и грабежи. В тия печални дни са избити около 800 от жителите, семейство Начеви и Гина Кунчева, която от няколко години живее при тях, за да спасят от поругателство порасналите вече Мария,

Гина и София, успяват да ги прехвърлят през Балкана с помощта на приятел на Апостола; на 5.10.1877 г. трите дъщери на Яна и внучки на Гина благополучно стигат до старата столица Търново, посрещнати радушно от вуйчо си Васил Караиванов, успял да пристигне преди тях, спасявайки се от сигурна смърт в Карлово [Караиванов, П. 2015, с. 47–48, с. 52, с. 76; Павлов, П. 2017, с. 44]. Оттук те изпращат писмо с три нарисувани колелца до майка си и баба си, които не можели да четат, за да ги известят, че са пристигнали благополучно [Караиванов, П. 2015, с. 48, с. 53, с. 76]. Независимо от това, техните близки не спират да се тревожат за съдбата им; София в едно от писмата си от 24.03.1922 г. до В. Караиванов предава думите на баба си Гина към майка ѝ: „Ано, аз един ден да се засиля, да тръгна и накъдето и да са, аз ще ги намеря!“ [Караиванов, П. 2015, с. 48, с. 53]. Гина Кунчева и семейство Начеви все пак дочакват освобождението на Карлово в края на 1877 г., но само месец по-късно, на 27.01.1878 г., болната и измъчена майка на Апостола и на Яна склопва очи с думите: „Децата ми, децата ми!“, изтерзана от мисълта за своите внучки [Караиванов, П. 2015, с. 48, с. 53; Павлов, П. 2017, с. 44; Унджиев, И. 1947, с. 75; За майката на Васил Левски..., pass.].

Както е известно, когато се отказва от монашеството на Великден – 19 април 1864 г., дякон Игнатий с двама свои приятели – хаджи Георги поп Христов и Тинко Пулев – отива в местността „Алтън чаир“ и с тяхна помощ отрязва своята дълга дяконска коса, която свива в кърпа и прибира в пазвата си [Ферманджиев, Н. 1975, с. 95; Павлов, П. 2017, с. 115; Унджиев, И. 1980, с. 60; Караиванов, П. 2015, с. 116, с. 212–213, с. 253–254; Макдермот, М. 1977, с. 88–90; Унджиев, И. 1947, с. 133–134]; по-късно тази своя коса той дава на майка си с думите: „Мамо, мене ме призовава народният глас да се притека на помощ на поробеното си отечество; затова аз не мога вече да изпълнявам духовната си длъжност и сега се отказвам от нея. Вземи косата ми, та я скрий в сандъка си, защото аз се отделям от тебе, и кога чуеш, че съм загинал, да я извадиш, за да се опеи и погребее вместо мене, защото може би ще остана неопян и непогребан“ [Унджиев, И. 1947, с. 135–136; Дойчев, Л. 1984, с. 29; Макдермот, М. 1977, с. 92]. Когато научава от архимандрит Костадин Попов – съмишленик на сина ѝ, член на комитета и брат на д-р Киро Попов и бъдещ врачански митрополит Константин, за смъртта на Левски, покрусената от мъка Гина Кунчева му предава думите на сина си и неговото желание, след което вади косата от сандъка, за да бъде опята от духовника [Унджиев, И. 1947, с. 783; Дойчев, Л. 1984, с. 29–30], след което отново я прибира и тя остава в сандъка до самата ѝ смърт през януари 1878 г.; след това косата е взета от нейната дъщеря Яна, която, от своя страна, съхранява косата до 1907 г. – тогава възниква спор къде да се съхраняват косите на Апостола, като в крайна сметка роднините на Левски стигат до решение да я предадат на Министерството на народното просвещение, което да разреши въпроса, а Стефан Красев от името на своята тъща Яна Кунчева-Начева пише писмо на 20.06.1907 г., в което се казва: „Косата, която Ви изпращам, е тая втората, остригана в Карлово и запазена от майка ми. След нейната смърт я запазих аз и сега я предлагам Вам, господине Министре, за да ѝ определите подходящо място. Нека споменюва на младото поколение за онзи герой-мъченик, който увисна на бесилката в този същия град, който днес е столица на оная България, за която той даде живота си, без да може да я види свободна“ [Караиванов, П. 2015, с. 76; Дойчев, Л. 1984, с. 35–36; Ферманджиев, Н. 1975, с. 95–96; Унджиев, И. 1947, с. 783–784]. От своя страна, Министерството предава косата на току-що създадения Етнографски музей в София, а след това през 1942 г. тя е предадена на Военноисторическия музей, където е до ден днешен [Ферманджиев, Н. 1975, с. 96]. Отново заслуга на Яна е и запазването на кръстчето с лика на Левски, което тя съхранява 35 години – от 1878 до 1913 г., когато умира тя самата, а след това тази ценна реликва преминава в ръцете на нейната дъщеря София Начева-Зидарова, която през 1940 г. я предава на Военноисторическия музей [Ферманджиев, Н. 1975, с. 96]. Самото кръстче е подарено на дякон Игнатий от вуйчо му хаджи Василий, който го донася от Божи гроб в Йерусалим, където е бил на поклонение през 1861 г. [Варникова, Д. 2017].

Животът на семейство Начеви след Освобождението не ще да е бил никак лек и за това има обективни причини – след ужасите на 1877 г., когато са избити около 800 души, населението на града намалява чувствително, околните селища също не са в цветущо положение, тъй като погромите съвсем не се ограничават само до Карлово, а и в цялата Стремска долина, като близките градове Сопот и Калофер са опожарени поради липса на мюсюлманско население в тях, което все пак е спестено на карловци, понеже мохамедани са около една трета от жителите, ако това може изобщо да служи за утеха, а и след Берлинския договор Карлово остава в границите на Източна Румелия. За тежкото положение в града като цяло и конкретно за семейство Начеви свидетелства в своето писмо до Н. Геров и Яниният най-малък брат Петър Кунчев: „... само е останала сестра ми с четири момичета, как, молим ви, могат да се прехранват, когато се надяват на мене“ [Караиванов, П. 2015, с. 268; Ферманджиев, Н. 1975, с. 101]. Знаем, че Петър се завръща от болницата в Харков, където лекува раните си от войната, в която е опълченец, и се завръща в родния си град през втората половина на февруари 1878 г., в който заварва разрушен родния си дом и поради това е настанен в изоставена от турци бегълци къща. Той пише две писма до Найдено Геров, молейки го за работа; в крайна сметка става старши стражар в Карлово, но твърде скоро се разболява от туберкулоза, премества се да живее при сестра си Яна, но коварната болест е подкопала здравето му и през 1881 г., едва 37-годишен, Петър Иванов Кунчев-Левски си отива от този свят [Караиванов, П. 2015, с. 92–93; Ферманджиев, Н. 1975, с. 100–101]. По този начин най-голямото дете в семейство Кунчеви – Яна, остава единственият жив представител на семейството, надживявайки както родителите си, така и по-малките си братя и сестри.

През 1880 г. в Княжество България е приет Законът за поборническите пенсии, вследствие на което, примерно на Венета Ботева и на сестрите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа са отпуснати годишни пенсии от 360 лева [Иванова, К., Манолова, Д. 2018], но за съжаление това не помага на семейство Начеви, тъй като по това време Карлово е извън територията на Княжеството... Отпускането на пенсията става чак през 1888 г., когато сестрата на Левски подава молба до Народното събрание, чийто подпредседател е Захари Стоянов. В молбата си Яна излага както факта, чия сестра е, така и бедственото положение, в което се намира семейството им; това предизвиква бурни дебати сред народните представители, като някои от тях предлагат 600 лева годишна пенсия, други обаче се обявяват против – примерно Христо Векилов и Димитър Петков, аргументирайки се, че близки на други видни борци за Освобождението вземат по 360 лева и че сума от 600 лева може да вземат само преки участници в революционното движение, давайки за пример поп Грую; в крайна сметка сумата е фиксирана на 360 лева годишно или по 30 лева на месец [Иванова, К., Манолова, Д. 2018; Дойчев, Л. 1984, с. 36; Караиванов, П. 2015, с. 78–79]. С тази скромна сума семейство Начеви дочакват края на дните си. Междувременно през 1895 г. в София тържествено е открит паметникът на Васил Левски, като неговите близки и роднини – Яна и Андрей Начеви, обкръжени от своите дъщери и внуци, се увековечават с една фотография отпред него [Иванова, К., Манолова, Д. 2018].

През 1902 г. Яна получава инсулт, вследствие на което и – изкривяване на лицето, което личи и на по-късни нейни снимки, а и говорът ѝ е нарушен, „Зафелтува като говори“, както се изразява Кацев-Бурски, но въпреки това се оживява, когато почва да разказва за брат си Васил [Караиванов, П. 2015, с. 79; Дойчев, Л. 1984, с. 36; Павлов, П. 2017, с. 45]. Пет години по-късно, на 28.11.1907 г., умира престарелият ѝ съпруг Андрей Начев [Караиванов, П. 2015, с. 74, с. 79].

Една от последните прояви на овдовялата Яна Кунчева-Начева е в помощта, която някои видни карловски жители се опитват да окажат на своята съгражданка Неда Тачева-Цветкова – да бъде призната за поборничка и да ѝ бъде отпусната пенсия от държавата [Караиванов, П. 2015, с. 73]; заслугите на Неда са безспорни дори само заради факта, че е укривала Апостола в своя дом [Караиванов, П. 2015, с. 214–215; Дойчев, Л. 1984, с. 59]. Свидетелството е с дата 31.10.1909 г. и сред подписалите го фигурира и името на Яна Кунчева, има го и в протокола

на общинския съвет месец по-късно – 30.11.1909 г.: „На зададените въпроси към свидетелката Ана Ив. Кунчева последната отговори...“; знаем, че Яна не е можела да чете и да пише и затова тя е подписана от дъщеря си София Начева-Зидарова [**Караиванов, П.** 2015, с. 73–74].

Това е може би последното известие, което знаем за сестрата на Левски; четири години по-късно Яна Кунчева-Начева умира [**Ферманджиев, Н.** 1975, с. 96; **Павлов, П.** 2017, с. 45]; според П. Караиванов точната дата е 28.02., стар стил, или 13.03., нов стил, 1913 г. [**Караиванов, П.** 2015, с. 74, с. 79]. Така на около 80-годишна възраст си отива последният представител на семейство Кунчеви – първородната дъщеря Яна, която единствена от всичките деца е оставила потомство, но пък за сметка на това твърде многобройно.

Макар и да не блести с никакви велики подвизи, можем да кажем, че сестрата на Васил Левски има достоен и пълноценен живот – дори само с това, че оставя потомство, с факта, че колкото и да не са напълно в течение на дейността на Апостола, заради конспирацията, която той сам налага, Яна и Андрей Начеви по всякакъв начин се стремят да му бъдат полезни, готови са по всяко време да го приемат у дома си и да му помогнат при всеки един случай, а също и с помощта, която оказват на делото, приготвяйки разни медицински материали, с готовността на Яна да помогне на всяко добро дело, дори и със спомените за брат си и за времето, в което живее – всичко това ни дава право да кажем, че Яна Кунчева-Начева има своето достойно място подобно на много други жени от онази героична епоха.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации / Publications

Бурмов, А. 1974 – Александър Бурмов. Избрани произведения в три тома. Том II. София: Издателство на БАН, 1974. [Aleksandar Burmov. Izbrani proizvedeniya v tri toma. Tom II. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1974.]

Дойчев, Л. 1984 – Любомир Дойчев. Сподвижнички на Апостола. София: Издателство на Отечествения фронт, 1984. [Lyubomir Doychev. Spodvizhnichki na Apostola. Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1984.]

Караиванов, П. 2015 – Петър В. Караиванов. Васил Левски по спомени на Васил Караиванов – първи братовчед на Апостола. София: Караиванови – НК, 2015. [Petar V. Karaivanov. Vasil Levski po spomeni na Vasil Karaivanov – parvi bratovched na Apostola. Sofia: Karaivanovi – NK, 2015.]

Макдермот, М. 1977 – Мерсия Макдермот. Апостолът на свободата. София: Издателство „Народна младеж“, 1977. [Mersiya Makdermot. Apostolat na svobodata. Sofia: Izdatelstvo “Narodna mladezh”, 1977.]

Павлов, П. 2017 – Пламен Павлов. Левски – другото име на свободата, София: A&T Publishing, 2017. [Plamen Pavlov. Levski – drugoto ime na svobodata, Sofia: A&T Publishing, 2017.]

Стоянов, З. 1980 – Захари Стоянов. Васил Левски (Дяконът). Черти из живота му. Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджата (1867–1868). Христо Ботйов. Опит за биография. София: Издателство на БЗНС, 1980. [Zahari Stoyanov. Vasil Levski (Dyakonat). Cherti iz zhivota mu. Chetite v Balgaria na Filip Totya, Hadzhi Dimitra i Stefan Karadzhata (1867–1868). Hristo Botyov. Orit za biografiya. Sofia: Izdatelstvo na BZNS, 1980.]

Стоянов, И., Симеонова, Р., Чаушева, Д. 2013 – Иван Стоянов, Ружа Симеонова, Дора Чаушева. Първият биограф на Апостола. Първият уредник на музея на Апостола. Велико Търново: Издателство „Астарта“, 2013. [Ivan Stoyanov, Ruzha Simeonova, Dora Chausheva. Parviyat biograf na Apostola. Parviyat urednik na muzeya na Apostola. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo “Astarta”, 2013.]

Унджиев, И. 1947 – Иван Унджиев. Васил Левски. Биография. София: Печатница „Одеон“, 1947. [Ivan Undzhiev. Vasil Levski. Biografiya. Sofia: Pechatnitsa “Odeon”, 1947.]

Унджиев, И. 1980 – Иван Унджиев. Васил Левски. Биография. София: Издателство „Наука и изкуство“, 1980. [Ivan Undzhiev. Vasil Levski. Biografiya. Sofia: Izdatelstvo “Nauka i izkustvo”, 1980.]

Ферманджиев, Н. 1975 – Никола Ферманджиев. Родови хроники. София: Издателство на Отечествения фронт, 1975. [Nikola Fermanzhiev. Rodovi hroniki. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front, 1975.]

Интернет базирани източници / Interactive resources

Варникова, Д. 2017 – Диана Варникова. Дяконското кръстче на Левски гостува в Пазарджишкия музей. – В-к Монитор, 4 май 2017 г. < <https://www.monitor.bg/bg/a/view/67094-Дяконското-кръстче-на-Левски-гостува-в-пазарджишкия-музей> > (достъпен 28.03.2020). [Diana Varnikova. Dyakonskoto krastche na Levski gostuva v pazardzhishkiya muzey. – V-k Monitor, 4 may, 2017 g. < <https://www.monitor.bg/bg/a/view/67094-Дяконското-krastche-na-Levski-gostuva-v-pazardzhishkiya-muzey> > (dostapen 28.03.2020).]

За майката на Васил Левски... – Гина Кунчева. – Уикипедия < https://bg.wikipedia.org/wiki/Гина_Кунчева#cite_note-4 > (достъпен 28.03.2020). [Gina Kuncheva. – Uikipedia < https://bg.wikipedia.org/wiki/Gina_Kuncheva#cite_note-4 > (dostapen 28.03.2020).]

Иванова, К., Манолова, Д. 2018 – Катерина Иванова, Деа Манолова. Истината за близките на Васил Левски. – NEW ME, 18 юни, 2018 г. < <https://newme.bg/articles/istinata-za-blizkite-na-vasil-levski> > (достъпен 28.03.2020). [Katerina Ivanova, Dea Manolova. Istinata za blizkite na Vasil Levski. – NEW ME, 18 juni, 2018 g. < <https://newme.bg/articles/istinata-za-blizkite-na-vasil-levski> > (dostapen 28.03.2020).]

Кондарев, Н. 1946 – Никола Кондарев. Васил Левски. Биография. София: Издателство на БРП (к), 1946. < <http://www.promacedonia.org/nk/index.html> > (достъпен 28.03.2020). [Nikola Kondarev. Vasil Levski. Biografiya. Sofia: Izdatelstvo na BRP (k), 1946. <<http://www.promacedonia.org/nk/index.html> > (dostapen 28.03.2020).]

Ненков, П. 2019 – Петър Ненков. Родът на Васил Левски дава цяла плеяда от поборници за народната свобода. – В-к Патриотичен десант, 21 февруари, 2019. < <http://www.desant.net/show-news/48732> > (достъпен 28.03.2020). [Petar Nenkov. Rodat na Vasil Levski. Rodat na Vasil Levski dava tsyala pleyada ot robornitsi za narodnata svoboda. – “Patriotichen desant”, 21 fevruari, 2019. < <http://www.desant.net/show-news/48732> > (dostapen 28.03.2020).]

Родословието на Васил Левски... – Родословие. – В: Родословно дърво на Васил Левски. Национален музей „Васил Левски“. <<http://vlevskimuseum-bg.org/bg/родословие/>> (достъпен 28.03.2020). [Rodoslovie. – V: Rodoslovno darvo na Vasil Levski. Natsionalen muzey “Vasil Levski” – “Rodoslovie” – “Rodoslovno darvo na Vasil Levski” – < <http://vlevskimuseum-bg.org/bg/родословие/> > (dostapen 28.03.2020).]